

APPENDIX A: LITTERATUR- GENOMGÅNG

Inledning

Det kan synas egendomligt att litteraturgenomgången placerats i bokens sista del. Det har emellertid sin naturliga förklaring: det återspeglar kronologin i delarnas tillkomst. I efterhand kan jag konstatera, att, om tågordningen varit den normala, detta inte på något väsentligt sätt hade påverkat min framställning.

Här skall litteraturen på området refereras och diskuteras. Jag inskränker mig till sådana verk som har anknytning till icke-neurotisk separationsproblematik. Litteratur om narcissistisk och masochistisk problematik behandlas bara i den mån den har relevans för det icke-neurotiska och dess tekniska implikationer. Mindre kända moderna verk har spårats med MEDLINE 77. via sökorden *psychotherapy: methods, narcissism, masochism, non-neurotic* och *existential*.

När det gäller tänkandets psykologi och psykopatologi är David Rapaport (1951, 1959) förgrundsgestalten framför andra. Hans sätt att närma sig det medvetna och förmedvetna tänkandet – som är det som här intresserar oss – är emellertid så utpräglat teoretiskt att det saknar relevans i detta sammanhang, där intresset för medvetandet och medvetenheten främst är tekniskt-pragmatiskt. Det bör dock sägas, att det är Rapaports teorier om psykets strukturering som Parkin (citerad i kap 3) bygger på.

Det finns en uppsjö böcker och artiklar som behandlar existentiella aspekter på mänsklig tillvaro och psykoterapi, men som gör det på ett i mitt tycke jolmigt och kvasihumanistiskt eller rentav religiöst sätt. Jag tänker på författare som Poul Bjerre, Carl G. Jung och Rollo May, för att

bara nämna några av de mest namnkunniga. Typiskt för denna genre är en nästan sakral högstämndhet och en omåttlig beundran för Människan (med stor begynnelsebokstav). Denna litteratur är mer ägnad att tillfredsställa vår fåfänga än vårt vetenskapliga intresse och dito behov av att förstå våra patienter och oss själva. Den lämnar jag därför därhän.

Först skall vi med hjälp av Jacobsens eridofoba syndrom söka skilja på borderline och neuros – men också uppmärksamma dess anknnytning till det lite antikerade aktual-neurosbegreppet. Detta behandlas även av Gediman. Reich avhandlar karaktärsmotstånd. Därifrån är steget inte långt till C-kommunikation, som McDougall skriver om. Sedan följer en sammanfattning av vad Melanie Klein har att säga om försvaren mot den depressiva positionen. Bond och Menaker behandlar samma ämne i termer av masochism. Bibrings uppfattning om depressionsdynamiken – och därmed också om narcissismens reglering – refereras därefter. Varpå slutligen några arbeten med anknnytning till den existentiellistiska idétraditionen kritiskt granskas, innan Sjöstrands översikt över begreppet existentiell ångest får sätta punkt för denna litteraturgenomgång.

Jacobsen, E (1965): *Psykoneuroser*

Erling Jacobsens doktorsavhandling bygger på anamnestiska intervjuer med 112 patienter inlagda på sjukhus under neurosdiagnoser och ett kontrollmaterial om 210 friska personer. Den fråga författaren söker svaret på är vilken anamnestisk information som är mest relevant för neurosdiagnoserna. Han har frågat probanderna om tidigare neurotiska symptom, barndomsupplevelser, föräldrar, och sätt att förhålla sig till konflikter.

Erling Jacobsen konstaterar, att ett av de mest utmär-

kande dragen hos neurotiker med något mått av fritt flytande ångest är deras speciella sätt att förhålla sig till konflikter: benägenheten att reagera med ångest och skuld-känslor. Utifrån denna iakttagelse postulerar författaren förekomsten av *det eridoföba syndromet*, som består av (1) starka och obehagliga reaktioner i situationer som innehåller ett element av aggression, (2) hetighet eller irritabilitet, samt (3) svårigheter att ge utlopp för aggressiva känslor. Detta syndrom visar sig vara synnerligen vanligt i neurosgruppen och ytterst sällsynt i kontrollgruppen.

Erling Jacobsen sammanfattar sedan litteraturen om aktualneuroser och finner, att många har spekulerat över frågan varför dessa patienter inte utvecklar tolkbara symptom, men att ingen nöjaktigt besvarat densamma. Inte heller Jacobsen finner någon förklaring i sitt material. Han tar emellertid fasta på att Freud postulerat sexuell frustration som aktualneurosens bakgrund, – men finner till sin förvåning att ångestneurotikerns ångest inte provoceras av företeelser som påminner om sexuella ting utan fastner av företeelser av aggressiv karaktär. I neurosgruppen är det nämligen ett märkligt svagt samband mellan sexualitet och symptomatologi, medan däremot aggressiva fantasier och aggressivt präglade situationer visar sig påfallande starkt korrelerade till denna grupps symptom. Författaren drar slutsatsen att själva innehållet i konflikten är av underordnad betydelse, men att *konflikten i sig* är desto mera betydelsefull. Han ursäktar Freud med påpekan det att aggressivitetens roll vid neurosutvecklingen ännu inte hade uppmärksamats när han formulerade aktualneurosteorin.

Författaren visar utifrån sitt intervju-material dels att det eridoföba syndromet faktiskt existerar, dels också att detta särskilt väl skiljer neurotiker från friska. Och detta är den verkliga frukten av hans vedermödor. Han ser inte, att han med sitt eridoföba syndrom definierat en icke-neurotisk problematik. Därför besvärar han inte heller av den paradox hans slutsats uttrycker: att neuroser bäst känns

igen på ett icke-neurotiskt syndrom.

Vår slutsats får då bli, att Erling Jacobsens 112 hospitaliserade "neurospatienter" inte lider av neuroser, utan att de är borderline-patienter, vars olösta separationsproblematik tydligast ger sig tillkänna genom dess icke-neurotiska eller existentiella komponent. Frågan om varför aktualneuroser inte utvecklar tolkbara symptom kan vi ge ett lika enkelt som entydigt svar: därför att de inte handlar om omedvetna konflikter.

— — —

Gediman, H (1984): *Actual Neurosis and Psychoanalytic*

Lysis

Helén Gediman bortser fullständigt från möjligheten att (för-)medvetna konflikter kan spela någon roll vid aktualneuroser. Därför är det fullt naturligt att hon kommer till följande slutsatser beträffande teknik:

"Vad gäller värdet av att ge tolkningar vid behandling av aktualneurotiska tillstånd, är det två övergripande synpunkter som måste anläggas. För det första att vi har möjlighet att få tillgång till neurotiska konflikter genom de derivat som manifesterar sig vid dessa spänningstillstånd. För det andra den hermeneutiska uppfattningen att symbolisk mening *skapas* genom tolkning, konstruktion och rekonstruktion, och att mening har en lugnande effekt i sig. Vi gör klokt i att minnas vad Freud sade om den indirekta kurativa effekt som tolkningar har på aktualneurotiska symptom. Freuds uppfattning har alltför ofta blivit bortglömd på senare tid. Kanske, som Kohut säger, utgör sådana konstruktioner adultomorfa fantasier, men det är inte nödvändigtvis någonting dåligt, för att erbjuda, skapa och analysera mening genom gemensamma ansträngningar att rekonstruera minskar [patientens] primitiva kaos. För-

hoppningsvis kan sedan den ökade förmågan till symbolisk representation bidra till att minska patientens tendens till omedelbar 'somatisk' urladdning på 'aktualneurotiska' vägar. Dessutom är ju all tolkning av infantila konflikter i vuxensspråkets termer oundvikligen adultomorfa i någon mån" (sid 200, min övers).

— Analytikern analyserar alltså något som inte är ytterligare reducerbart och läser in symbolisk mening där ingen sådan mening finns. Visst kan det ha en lugnande effekt. Det har Langs (1982) tydligt visat. Men, det har ju föga med förståelse att göra. Frågan är om inte sådana tolkningar mest är till för att minska analytikerns kaos.

— — —

Reich, W (1933): *Charakteranalyse*

Willhelm Reich beskriver i denna klassiker tekniken för bearbetning av karaktärsmotstånd. Principerna är lika enkla som viktiga. Karaktärsmässiga beteenden är också material. Den jagsyntona karaktärsmässigheten måste göras jagdston för att bli tillgänglig för analys, varvid motståndet alltid måste gå före innehålllet.

Reichs hållning är påfallande existentiell och man finner här något av det rakaste som skrivits om moralisk masochism, men också om narcissistisk problematik. Reich förbigår emellertid distinktionen medvetet — omedvetet. Vad han kallar "motstånd" är inte sällan i första rummet (för-)medveten klivenhet till det terapeutiska projektet. Men det gör inte så mycket, eftersom hans "tolkningar" av sådana "motstånd" mestadels är konfrontationer och klarifikaationer. En annan invändning är den, att Reich inte verkar ha klart för sig, att karaktärsanalysen i allmänhet hör till separationsprocessen. Det är därför inte utan förvåning som han konstaterar, att den narcissistiske patienten blir deprimerad sedan hans karaktärs-"motstånd" ge-

nombrutits och arbetet börjat flyta som vanligt: "Allerdings setzte dann eine tiefe Depression ein, die erst allmählich völlige Verschwand" (sid 90). Dessa oklarheter till trots är den tidige Wilhelm Reich, enligt min mening, fortfarande förebyggande som betvungare av olika former av karaktärs-pansar.

— — —

McDougall, J (1978): *The Anti-Analysis in Analysis*

Joyce McDougall börjar detta kapitel med att förklara, att hon med 'antianalysander' menar patienter som är väl motiverade och "anpassar sig väl till den analytiska situationen – i motsats till den analytiska processen" (sid 213, min övers – liksom i fortsättningen). Trots att allting är som det ska, så händer faktiskt ingenting.

Förutom irritationen mot personer i omgivningen uttrycker antianalysanden egentligen inga affekter och "säl-lan söker han hos sig själv faktorer som bidrar till hans konflikter med andra, trots att han är långt ifrån lycklig och fullständigt otillfredsställd med sitt liv" (sid 214, min kursiv – liksom i övriga citat). Författaren säger sig inte avse sådana patienter som traditionellt anses som 'kontra-indicerade' för psykoanalytisk behandling. I motsats till sådana patienter hotas antianalysandernas psykiska jämvikt inte det minsta, utan *de verkar tvärtom helt oberörda av den terapeutiska situationen.*

Vidare sägs dessa patienter uppvisa ett operationellt tänkande och *en kommunikation full av klichéer* men tom på latent innehåll. Överföring i vanlig bemärkelse lyser med sin frånvaro. Och språket är platt, saknar nyanser och är fattigt på metaforer.

Joyce McDougall finner att antianalysanden inte ger henne mycket tillfredsställelse i arbetet. Han inger henne desto mera känslor av hjälplöshet och han får henne framför allt att känna sig skyldig. Antianalysanden "förefaller

förneka att det finns någon distans, varigenom han förnekar att analytikern har en egen psykisk verklighet" (sid 226). "Detta förnekande av skillnader liknar (. . .) ett radikalt avvissande av allt som hotar individen. . ." (sid 228–229). Vad dessa patienter värjer sig emot "kan utan tvivel uppfattas som en prototypisk form av kastrations-ångest – centrerad runt arkaisk fruktan för separation, desintegrering och död. . ." (sid 229). "Den prototypiska ångesten gäller den psykiska födelsten och den begynnande subjektiva identiteten" (sid 229).

I likhet med psykosomatiska patienter uppvisar antianalysanderna *en obenägenhet att reagera, som "framför allt visar sig i deras brist på respons på försök till tolkning-ar"* (sid 236).

Joyce McDougall antar att dessa patienter har blivit utsatta för överväldigande psykiska traumata i sin tidiga barndom och att de varit oförmögna att fylla det tomrum som Den Andres frånvaro lämnat. "Dessa patienter förefaller ha upprättat en sorts armerad-betong-mur för att täcka över den primära separation varpå mänsklig subjektivitet är grundad" (sid 230). Hon finner i detta avseende en viss likhet med Winnicotts 'det falska självet', som hon uppfattar som förklaringen till deras oförmåga att känslomässigt investera i andra – men också till deras *bristande intresse av att utforska, ifrågasätta och få veta mera. "Detta är nyfikenhetens död"* (sid 243, förf:s egen kursiv).

Risken är stor, tycker hon, att analytikern blir lika likgiltig som patienten – till och med inför hans psykiska lidande. Och hon ställer sig den retoriska frågan, om inte analytikerns uppgift blott är "att hårbärgera detta [hans lidande] utan att reagera" (sid 246). Men hon är inte nöjd med den tanken. Hon upplever att antianalysanden "klänger sig fast vid analytikern som en drunknande vid ett livbälte, fast han inte längre tror att han någonsin kommer att nå stranden" (ibid). Och detta uppfattar hon som uttryck för ett hopp om att åtminstone analytikern måtte tro, "att någonstans inom honom finns ett dolt universum,

ett omedvetet, ett annat sätt att tänka och känna om sig själv och andra" (ibid).

Man förstår, att detta i så fall är ett mycket tillämpat hopp hos Joyce McDougall, för hon sticker inte under stol med sin villrådighet beträffande vilken teknik som kan rå på antianalysandens försvar. Vad hon kallar 'antianalysander' kallar Robert Langs (1978) C-kommunikatörer. Enligt vad jag just erfart (Langs 1986), har han övergivit den teknik jag i kapitel 3 polemiserat emot och övergått till att inte intervjua alla (bortsett från vad enstaka ramifrågor påkallar), glatt konstaterande att "de blir bra ändå". Joyce McDougall bör hållas räkning för att hon inte förnekar sin desperation, som hon kontrollerar med tankar som att det är "otillständigt" att uppfatta antianalysanderna som "oanalyserbara". Ännu märkligare än denna heroism finner jag emellertid det faktum att hon kan beskriva en sådan lång rad rambrött och ändå hävda att de "anpassar sig väl till den analytiska situationen" (213). (I mitt referat ovan har jag kursiverat 6 mer eller mindre explicita vittnesbörd om rambrött). Konfronterar man inte antianalysanden alias C-kommunikatören med hans rambrött, blir man ofrånkonligen uppgiven – vare sig man tillstår det eller inte. För med sådana bastioner som eljest uppkommer för terapin med nödvändighet fast. Och då måste man som Clarence Crafoord (1971 – på tal om borderline i allmänhet) räkna med behandlingstider på "8–10 år och ibland mer" (sid 31). Förhoppningsvis är han lite mindre pessimistisk sedan han (1985) uppmärksammat konfrontationens betydelse vid arbete med borderlinepatienter.

— — —

Klein, M (1957): *Envy and Gratitude*

I denna klassiska uppsats skildrar Melanie Klein den paranoidea-schizoida positionens avund, omätlighet och svartsjuka – dessa för det relativt utvecklade psyket så

320

svårhanterliga thanatosderivat, som aktiverar de paranoidea och schizoida mekanismer, som i sin tur konstituerar separationsproblematiken. Motiviken heter tacksamhet: frukten av att själv ha blivit älskad och grunden för all uppskattning av godhet, hos andra likaväl som hos en själv. Tacksamheten är därmed en faktor av största betydelse för den integrerande fusionen av livsinstinkten och dödsinstinkten derivat – och därmed för psykisk utveckling till hälsa, mognad och kreativitet.

Bland de försvar som individen tillgripet mot sin avund framhäver Melanie Klein utöver *splittring*, *förnekande* och *omnipotent fantasi* framför allt följande: *idealisering* (som inte bara tjänar som försvar mot paranoid ångest utan även mot avund); *förvirring*; *flykt från primärobjektet till andra objekt*, som i dess ställe idealiseras; *nedvärdering av objektet*; *nedvärdering av självet*; *omätlig och kontrollerande internalisering av det goda objektet*; *provocerande av avund hos andra*; *undertryckande av kärleksfulla känslor och motsvarande intensifiering av hatet*; och slutligen *utagerande* (i den mån det används som motstånd mot integreering). Tyvärr behandlar hon dessa försvar som om de alla vore omedvetna och som om all underliggande problematik vore neurotisk. Men så är ju inte fallet. Det hade också varit värdefullt om hon integrerat begreppen narcissism och narcissism i sin text, eftersom de flesta av de här uppräknade mekanismerna har anknytning till dem. Dessa invändningar till trots är hennes beskrivning av hur dessa mekanismer yttrar sig något av det mest matnyttiga en analytiker kan läsa.

Melanie Klein betonar hur utomordentligt starka försvaren mot avund och hat visavi primärobjekten är. De ger upphov till de starkaste motstånd vi möter i psykoanalytisk terapi. Hon menar, att (försvaren mot) den ångest som är förknippad med avund och destruktiva impulser måste analyseras om och om igen för att kunna mildras av kärleken. Integreering på denna nivå kräver tålmodiga upprepningar och långvarig genomarbetning. Först därefter blir

21

321

patienten i stånd att bearbeta sin depressiva problematik i den depressiva positionen, som tar sin början när integrationen nått så långt att individen börjar relatera till hela objekt.

Melanie Klein påpekar, att när analysen av dessa tidiga impulser, fantasier och känslor misslyckas, så beror det ofta till viss del på att den smärta och depressiva ångest som är förknippad med dem inte uppvägs av en motsvarande stark önskan om att finna sanningen om sig själv. Här snuddar hon alltså vid den viljemässiga faktorn och därmed vid den icke-neurotiska problematiken. Men hon nöjer sig med att konstatera, att "patientens samarbete måste grundas på en stark beslutsamhet att upptäcka sanningen om sig själv, om han skall kunna tillgodogöra sig analytiskerna tolkningar rörande dessa tidiga psykiska skikt" (sid 232). Och sedan går hon snabbt över till att diskutera prognosen. – Som om den kunde ses isolerad från denna icke-neurotiska problematik och vårt sätt att hantera den. – Som vore patientens "starka beslutsamhet" något en gång för alla givet, ett oföränderligt faktum.

Bond, A (1981): *The masochist is the leader*

Alma Bond börjar sin artikel med att framhålla, att Freud uppmärksammat såväl Detets som Överjagets roll vid moralisk masochism, dvs masochism som aggressivitet väänd mot det egna självet respektive omedvetna behov av straff – men att Jagets och jagutvecklingens roll i stort sett är ett försummat kapitel.

Alma Bond uppfattar sadism och masochism som två sidor av samma mynt. Både masochisten och sadisten längtar efter och vägrer sig emot symbiotisk sammansmältning.

"Men eftersom relationen som helhet vittnar om identitetskonflikten hos båda parter – konflikterande identi-

322

teter, känslor och jagfunktioner är ju uppdelade dem emellan – så är relationen uttryck för ett misslyckande hos Jagets integrerande funktion hos dem båda. Hos masochisten är behovet av kärlek medvetet, medan fruktan för sammansmältning inte är det. Hos sadisten är det tvärtom; han är bara medveten om sitt behov av åtskillhet och förnekar sina libidinösa strävanden. Eftersom masochistens libido är tillgänglig för honom, medan sadistens inte är det, kan masochisten stå för dragkraften, motivationen som gör att en relation kommer till stånd. Men även om sadistens aggressiva styrka är mest iögonfallande, så är det masochisten som står för libidon, utan vilken inget fortsatt förhållande vore möjligt. Jag tror att på det stora hela taget masochisten har den ledande rollen i relationens alla avseenden, inklusive (1) valet av offer, (2) initiativen till närhet, (3) provokationen av varje sadistisk attack, (4) sökandet efter analys för sig själv och/eller för partnern, likaväl som incitamentet för dess/deras avslutande, och (5) ofta – men inte alltid – avslutandet av relationen eller provocerandet av partnern att avsluta densamma" (sid 376, min övers).

Och Alma Bond frågar sig varför masochisten träffar sådana patologiska objektval. Det svar hon ger på sin egen fråga är att det i första rummet handlar om Jagets behov av att överleva. För dessa masochister är barn till symbiotiska mödrar, som skyddat sig mot separation genom drastiska känslomässiga tillbakadraganden. *Tidigt lär sig masochisten att medelst splittring hålla ifrån sig sin medvetna längtan efter den goda modern och att inriktat sig på den frånvarande (onda) modern.*

Tyvänn missar Alma Bond en fundamental sak. Motsatsen till sexuell masochism heter visserligen sadism, – men den moraliska masochismens motstycke heter faktiskt narcissistisk problematik (Davidson 1984). Det första parret är perversjoner och det senare karaktärsstörningar.

323

Byter vi bara 'sadism' mot 'narcissistisk problematik' och 'sadist' mot 'narcissist', så stämmer Alma Bonds teori utomordentligt väl med den kliniska verkligheten, åtminstone som jag uppfattat den. Nog finns det ibland ett sadistiskt inslag i samspelet mellan masochisten och hennes narcissistiskt störde partner, men det är inte något karaktéristiskt. Vad som förefaller vara sadism i samspelet dememellan är mestadels en ospecific destruktivitet; det är 'Thanatos' effekter och inte något perverst sökande efter lust genom att tillfoga den andre lidande eller skada.

Alma Bond understryker vad jag ovan (kap 3) framhållit: att masochistisk och narcissistisk problematik är uttryck för bristande separation; att de utgör försvar mot den depressiva positionen. Hon hävdar vidare, att masochismen (liksom förresten den narcissistiska problematiken) uppstår ur samspelet med en symbiotisk (och skulle jag vilja tillägga: masochistisk) moder, vilket jag (1984) oberoende av henne framhållit.

Menaker, E (1953): *Masochism – a defence reaction of the ego*

Esther Menaker kommer till väsentligen samma slutsatser beträffande masochismens patogenes som Alma Bond (1981). Hon sammanfattar sina fynd på följande sätt:

”Ett antal analyser har för mig bekräftat hypotesen att masochistiskt självförakt [self-devaluation] har sitt ursprung på den orala nivån i den infantila utvecklingen, att det är resultatet av traumatisk frustration, att det fungerar som ett försvar emot upplevelser av denna deprivering med tillhörande ångest och aggressivitet, och att det är ett sätt att upprätthålla åtminstone någon form av relation till modern” (sid 57, min övers).

Menaker, E (1969): *Will and the problem of masochism*

Denna artikel är unik såtillvida som att den är skriven av en analytiker ur psykoanalysens huvudfåra och seriöst behandlar ett så tabubelagt ämne som patientens ansvar och fria vilja. Detta är i sanning ett mycket modigt bidrag till den psykoanalytiska litteraturen.

Esther Menaker beskriver viljan som en jagfunktion, som omfattar förmågan att realisera individens mål och val. Som jagfunktion uppfattas den som i högsta grad avhängig jagutvecklingen. Som speciellt viktiga funktioner hos modern betonas Esther Menaker härvidlag moderns *tro på barnets utveckling* och hennes *respekt för dess individualitet*. I det terapeutiska samspelet, som i stor utsträckning upprepar mor-barn-relationen, är det därför högst väsentligt att analytikern tror på patientens utveckling och visar respekt för hans individualitet.

Patientens vilja sätts på prov när analytikern erbjuder honom en tolkning. Esther Menaker uppfattar den negativa terapeutiska reaktionen som det yttersta uttrycket för masochistisk problematik och ser den först och främst som uttryck för ovilja ("negative will"). Patienten ställs genom tolkningen inför valet att välja tillväxt genom att acceptera ett övergående kaos – eller att välja status quo genom att vägra att acceptera tolkningen. Men dessa icke-neurotiska aspekter av viljan intresserar henne mindre än de neurotiska. Hennes ärende tycks i första hand vara att visa vilken omöjlig situation terapeuten befinner sig i tillsammans med en gravt masochistisk patient. För i sådana fall är ett självständigt utövande av den fria viljan så skuldbelagt och så hotande, att en tolkning som öppnar möjligheten för den fria viljan ger upphov till en övermåktig ångest, enligt Menaker. Ett självständigt viljande vore nämligen för masochisten ett uppror mot den underkuvande modern – och därmed ett hot om separation.

Esther Menaker ser sig tvungen att acceptera, att analytikern först måste upplösa ("undo") det patogena samspe-

let med modern genom omsorgsfull analys. Först därefter kan analytikern tillsammans med patienten börja utveckla en ny mor-barn-relation, i vilken patienten kan tillåtas utveckla sig och separera.

Men på något sätt måste Esther Menaker ha haft en aning om att de neurotiska hindren för utövandet av den fria viljan inte är hela sanningen. På slutet skriver hon nämligen: "Människan vill utöva sin vilja men samtidigt på grund av sin skuld projicera *ansvaret* för sin vilja på omvärlden – Odet, Gud, föräldrarna, terapeuten. Hos den masochistiska individen är denna konflikt särskilt uttalad, eftersom hans självbild är så bemängd med skuld och känslor av värdelöshet" (sid 98, min övers). Tyvärr kopplar Esther Menaker inte samman det självbedrägliga undflyendet av ansvaret i den första meningen med skulden och känslorna av värdelöshet i den andra meningen i citatet ovan. Om hon gjort det skulle hon ha tvingats erkänna, att detta till största delen handlar om icke-neurotisk problematik och att patienter dessbättre har betydligt större förmåga att utöva sin vilja och stå ut med obehag än vad hennes heroiska och sannolikt extremt tidskrävande teknik utgår ifrån.

Menaker, E (1973): *The issues of symbiosis and ego-autonomy in the treatment of masochism*

I denna uppsats har Esther Menaker på sätt och vis givit upp: hon förespråkar här rent 'jagstödjande' inslag i behandlingen av masochister.

"Alla uttryck för självständig jagaktivitet bör få analytikerns obetingade stöd och uppmuntran, för på detta sätt får Jaget den styrka det behöver för att stå ut med ångest, för att fullborda separationen, och för att uppnå ett autonomt fungerande" (sid 114, min övers).

326

Det är inte särskilt sannolikt att patienten genom en sådan 'jagstödjande' hållning kan nå de mål Esther Menaker avser, för genom denna hållning övertar ju faktiskt analytikern patientens Överjag och Jagideal, vilket knappast befordrar separation och autonomi.

Bibring, E (1951): *The mechanism of depression*

I denna märkvärdigt klarsynta, klassiska artikel går Edward Bibring först igenom den misstänkt komplicerade och svårbegripliga teoribildningen om depressioner, vilken han som företrädare för den unga jagspsykologin är ute för att bringa reda i.

Författaren börjar med att skilja mellan *tre grupper av grundläggande narcissistiska aspirationer*: (1) önskan om att vara förtjänstfull, älskad och värdig – och att inte vara underlägsen eller ovärdig; (2) önskan om att vara stark, överlägsen, stor och trygg – och att inte vara svag och osäker; och (3) önskan om att vara god och kärleksfull – och att inte vara aggressiv, hatisk och destruktiv.

När Jaget upplever sig som hjälplöst och oförmöget att lyckas i något av dessa tre grundläggande narcissistiska strävanden utlöses depressionstillståndet. Depression kan således definieras som det känslomässiga uttrycket för att Jaget partiellt eller fullständigt givit upp i sin roll att upprätthålla självkänslan, dvs att Jaget uppfattar sig som oförmöget att fullfölja Jagidealets narcissistiska mål. Man kan således med Bibring säga, att *depression är ett affektutillsstånd som uttrycker Jagets hjälplöshet och funktionshämning*.

Den depressiva hämningen beror alltså på att jagaktiviteter framstår som meningslösa i ett läge då Jaget uppfattar sig som oförmöget att tillfredsställa individens behov. Jaget har resignerat, tröttnat och givit upp. (Det är ingen slump att trötthet anses vara en depressiv ekvivalent, för

327

depression upplevs ofta som just trötthet. Därmed är det heller ingen slump att fysisk utmattning ofta beledsagas av depressiva känslor.)

Den förhöjda sinnessämningen, däremot, är uttryck för ett faktiskt eller fantiserat uppnående av individens narcissistiska aspirationer.

Vid *depersonalisation* barrikaderas på något sätt individens (företädesvis) aggressiva känslor, så att de varken kan få ett känslomässigt eller motoriskt uttryck.

Vid *leda* har individen visserligen kvar sina libidinösa mål, men han förhindrar samtidigt att dessa uppnås, såväl i direkt som sublimerad form.

Edward Bibring skiljer alltså på *fyra grundläggande jagtillsånd*: (1) balanserad narcissism (normal självkänsla); (2) förhöjd självkänsla (triumpf eller [hypo-]mani); (3) hotad narcissism (ångest); och (4) förlorad självkänsla (depression).

Alla depressioner är enligt Bibring reaktiva. Den kliniska bilden bestäms dock i stor utsträckning av *individens predisposition*, som han förklarar på följande sätt. Frustration av spädbarnets orala behov ger i första rummet upphov till ilska. Försätter frustrationen trots dess protester, så övergår ilskan förr eller senare i känslor av utmattning, hjälplöshet och depression. Sådana tidiga upplevelser av hjälplöshet och maktlöshet när det gäller att tillförsäkra sig vital behovstillfredsställelse utgör den vanligaste pre-disponerande faktorn för depression. Betoningen ligger här inte på frustrationen av orala behov och åtföljande oral fixering – utan på *spädbarnets chockartade upplevelse av och fixering vid känslan av hjälplöshet*.

Bibring antar, att vad han beskrivit som *den basala depressionsmekanismen* – dvs Jagets chockartade medvetenhet om dess vanmakt och hjälplöshet – utgör kärnan i både normal och neurotisk (och sannolikt också i psykotisk) depression. Han antar vidare, att sådana traumatiska upplevelser vanligtvis inträffar i tidig barndom och att de ger

upphov till en fixering vid själva hjälplöshetstillståndet. Så snart situationer påminnande om det primära chocktillståndet uppkommer, så reaktiveras detta tillstånd på regressiv väg.

I detta sammanhang, där vi intresserar oss för separationsproblematiken, bidrar Edward Bibrings teori till att klargöra arten av den ångest som utlöses när patienten i terapi närmar sig den depressiva positionen. Den ger oss ett Jag-perspektiv på de utmaningar patienten har att möta, ett perspektiv som, enligt min mening, på ett utmärkt sätt kompletterar Melanie Kleins *Envy and Gratitude*.

Tyvär skiljer Bibring inte på intrapsykisk och interpersonell reglering av narcissismen. Som jag framhållit i kapitel 3, utgör projicering av Överjag respektive Jagideal särskilt betydelsefulla aspekter av narcissistisk respektive masochistisk problematik. Den teknik jag i samma kapitel förespråkar består bland annat i att analytikern konfronterar patienten med sådana projektiva förlopp. Den internalisering av narcissismens reglering som sådant terapeutiskt arbete resulterar i medför att patienten blir varse det självbedrägliga i sitt hittillsvarande sätt att reglera sin självkänsla. Därmed utlöses *reflektiv* hans latent depressiva, dvs hans obearbetade depressivitet eller ofullgångna separation aktualiseras, vilket är detsamma som att den depressiva positionen inträder. Sådana *reflektiva depressioner* är – i motsats till *reaktiva depressioner* – terapeutiska. Genom D-interventioner blir patienten varse den vacklande grunden för sin självkänsla. Han avstår från sina narcissistiska och masochistiska självbedrägerier och diskonterar bit för bit sin felande självkänsla (dvs sin depression) för att istället bygga upp en realistisk eller sund självkänsla utifrån sin samtidigt erövrade subjektivitet. Men internaliseringen har också positiva effekter på självkänslan. Den som tar ställning, gör sig själv tydlig och står

för sitt ord, han är "karl för sin hatt", som det falliskt stolta uttrycket lyder. Han har anledning att respektera sig själv.

Det välkända fenomenet att *sorg* (normal depression) och *traumatiska kriser* bidrar till psykisk utveckling och mognad kan vi då också förklara. De kan verka integrerade genom att det därvid blott är fråga om en partiell regression. Individens stimuleras att reflektera över tillvarons och den egna personens begränsningar i ett läge då han inte känner sig så uppgiven att sådan jagaktivitet upplevs som meningslös. På liknande sätt förhåller det sig med den klassiska tragedin, som redan de gamla grekerna tillskrev en katartisk eller renande effekt. Tragedin kan sägas utlösa en illusorisk sorg som bidrar till integrering genom reflektion.

Chessik, R D (1984): *Sartre and Freud*

Richard Chessik är både professor i psykiatri och filosofi, så han bör veta vad han talar om. Han visar, att Sartre och Freud är oförenliga på grund av "helt olika epistemologiska premisser" (sid 229). Det handlar först och främst om en motsättning mellan empirisk vetenskap och fenomenologi. Men också om fullständigt oförsonliga uppfattningar om psykets struktur och om psykiska processer. Applicerade på psykohistoriskt material kan man lugnt uppfatta dem som konfliktterande hermeneutiska metoder, säger författaren, men kliniska data talar ju för Freud och emot Sartre. Med denna slutkläm höjer författaren triumferande Freuds näve över den sålunda utslagne Sartre.

Dessförinnan har han emellertid anfortrott oss, att han är benägen att hålla med Sartre om att människan har förmåga att välja såväl normer som mål, men att den ofantliga kraften hos människans drifter gör att verkligheten ändå verkar stå på Freuds sida. Och Sartres uppfattning

att vi människor är fullt ansvariga för varje beslut sägs (med stöd av Toumlin) ha "ett drag av kalvinistisk eller augustinsk fientlighet" (sid 237). Det är intressant, att Sartres uppfattning i denna överjagsbetonade sakfråga – huruvida människan är ansvarig – leder Chessik in på dessa perspektiviska tankar. För det bekräftar Kleins (1957) iakttagelse, att projektion av överjagskärrnor gör världen paranoid.

Därefter följer en beskrivning av hur nästintill omöjligt det är att vara människa, varpå föga upplysande konstateras, att "*denna lösta fråga om den mänskliga friheten utgör ett av de mest grundläggande problemen i filosofi och psykologi*" (ibid, min övers, min kursiv). Så förvandlas en konflikt till nonsens av Typ C.

Visst är friheten ett problem, men vi förstår, att det i första hand är ett personligt sådant. När vi kommit tillräkta med det, då kan vi pröva att göra våra patienter ansvariga för sina beteenden – och uppleva deras tillblivelse som subjekt. Kan vi som analytiker lära oss något av Sartre, så bör vi ta tillfället i akt och inte, som Richard Chessik tyvärr gör, kasta ut barnet med badvattnet under förevändning att Sartre som *helhet* inte är förenlig med psykoanalysen; det är att göra det lite för lätt för sig.

Weisman, A D (1965): *The existential core of psychoanalysis*

Psykiatriprofessorn och psykoanalytikern Avery Weisman söker visa såväl existentiellister som psykoanalytiker att de inte vet vad de sysslar med. För existentiellister och existentiellistiska tankegångar har han bara förakt till övers. Inte desto mindre är en av hans huvudteser den, att psykoanalytiker inte inser, hur existentiellistiska de i själva verket är...! För att klara sig ur den knipa han som analytiker därmed försätter sig i, laborerar han med två inne-

börder av begreppet 'existentiell hållning', en positiv och en negativ. Den (positiva) existentiella hållning som Avery Weisman själv gör anspråk på, det är den som analytiker ovetande sägs ha hållit sig med. Den sammanfattas ganska väl av bokens undertitel: "Realitetsuppfattning och ansvar". När patienten inte tar ansvar, så beror det på att hans realitetstestning inte tillåter honom att göra det.

Det faller inte Avery Weisman in, att patientens realitetstestning skulle kunna förbättras genom att han hölls ansvarig. Därför diskuterar han praktiskt taget allt utom terapins ramar. Och därför vore egentligen en mer passande titel på denna bok: "Psykoanalysens självbedrägliga kärna".

Boss, M (1963): *Psychoanalysis and Daseinsanalyse*

Medard Boss säger sig med denna monografi vilja integrera psykoanalysen med Heideggers ontologiska analys, Daseinsanalytik kallad. Produkten kallar han Daseinsanalyse. Bokens teoretiska del lämnar jag därhän (då den är vag intill obegriplighet) och inskränker mig till att referera det mer rättframma tekniska avsnittet. (Översättningen är genomgående min.)

Medard Boss hävdar, att Daseinsanalysen "gör det möjligt för dess utövare att göra sig kvitt den tröttsamma intellektuella akrobatik som den psykoanalytiska teorin kräver. Han kan avvara den psykoanalytiska libidoteorin liksom de utförliga psykoanalytiska tolkningarna av symboler, som båda utgör hinder för en omedelbar förståelse mellan läkaren och patienten" (sid 234).

Daseinsanalytikern analyserar motstånd genom att "patienten outtröttligt konfronteras med sitt livs begränsningar", medan "dessa begränsningar oupphörligt ifrågasätts, så att möjligheten av en rikare existens framträder" (ibid).

332

"Daseinsanalytikerns respekt för fenomenen" (sid 235) innebär bland annat att "patientens känslor uppfattas som faktiskt riktade mot analytikern och accepteras sålunda som fullt verkliga" (sid 236). Författaren går så långt som att hävda, att "så kallad överföring inte 'överför' någonting" (sid 239).

Analytikerns iakttagande av regeln om abstinens uppfattar han som en fullt adekvat grund för patienten att hata honom. "Alltså är det enda terapeutiskt effektiva handlandet från terapeutens sida *tillåtelse* att agera utöverföringen" (sid 240). "Om detta tillåts så uppträder mognare beteenden spontant" (sida 241).

Medard Boss skiljer mellan skuld-känslor och skuld, och det skall han, enligt min uppfattning, ha poäng för. Men till skillnad från Sartre anser han att människans existentiella skuld består i hennes oförmåga att förverkliga *alla* sina möjligheter. Här förväxlar författaren uppenbarligen skuld och sorg. Vad han här kallar skuld är sorg över att ha mist illusionen om att vara omnipotent. Daseinsanalytikern anser, enligt Medard Boss, att ett accepterande av den verkliga skulden befriar patienten från sina neurotiska skuld-känslor genom att lägga grunden till ett autentiskt förhållningssätt, som gör de neurotiska lösningarna överflödiga. Även om vi här översätter 'skuld' med 'sorg', så kvarstår en själv Motsägelse, nämligen den, att försvar mot medveten problematik rimligtvis inte kan vara omedvetna. "Neurotiska lösningar" står alltså för (för-)medvetna självbedrägerier. Härav förstår man, att Medard Boss enbart arbetar med medveten problematik. Det är för övrigt helt i linje med hans förnekande av överföringsfenomens existens och hans tvivel på det meningsfulla med "de utförliga psykoanalytiska tolkningarna av symboler" (sid 234).

Om man, som Medard Boss, gör sig kvitt symboltolkningen, överföringsfenomenet, libidoteorin och neurosbegreppet, så kan man inte med bibehållen trovärdighet hävda att man försöker integrera psykoanalysen med Daseins-

333

analytiken. Då gör man ett försök att utplåna den. Och då är det knappast ägnat att förvåna, att Daseinsanalysen inte omfattas med någon större entusiasm i psykoanalytens huvudfåra. Detta verk av Boss kan då räcka som exempel på daseinsanalytiskt tänkande.

— — —

Sjöstrand, L (1982): *Existentiell ångest*

"I botten på tillvaron finns en ångest som har sina förutsättningar i människans existens. Denna existentiella ångest är en prototyp för all ångest. Oberoende av den aktuella livssituationen har vårt liv en ångestpotential, vilken möjliggör den ångest som psykisk sjukdom och annat lidande aktiverar" (sid 110).

"I existentialistisk filosofi innebär att existera något annat än att blott finnas till och vara verklig. Endast en medveten varelse som människan kan existera" (sid 111). "Med att människan existerar menas här att hon inte är slaviskt underkastad sina omedelbart givna villkor, utan förmår överskrida dem genom sitt medvetna och skapande sätt att förhålla sig till tillvaron" (ibid). "Förmågan att integrera tiden i sina upplevelser gör att människan inte enbart lever i det aktuella" (ibid). "Hon överskrider sitt nurelaterade tillstånd för något som ännu bara är en möjlighet och detta sker inte slumpmässigt. Processen emanerar från henne själv och har en avsiktlighet, som tillsammans med rörelseriktningen mot framtiden ger tillvaron dess speciala karaktär av projekt. Människan snarare projicerar sig på sina möjligheter än lever i det som är" (ibid).

"Förmågan att ställa sig utanför det omedelbart givna ger människan en grundläggande frihet" (sid 112). "I ångesten konfronteras människan med de generella villkor som hon är underkastad i sin egenskap av på en gång fri och ändlig varelse" (sid 114). Ångesten sägs (med Heideg-

ger) vara ett "grundtillstånd" och "inte i sig något patologiskt" (ibid). "Alla yttringar av ångest har sina existentiella och ontologiska förutsättningar i människans förmåga att överskrida sig själv, negera den egna existensen och göra Intet till en möjlighet. Men därav följer inte att distinktionen patologisk och existentiell ångest är meningslös" (sid 120).

"Den teoribildning som finns inom existentialistisk filosofi kring ångestbegreppet kan ses både som ett alternativ och ett komplement till psykodynamiskt inriktade ångestteorier" (sid 121). "Ångesten är (...) inte i första hand ett uttryck för omedvetna psykiska konflikter, även om dessa kan representera ett sådant hot mot den egna existensen att individen konfronteras med Intet" (ibid, min kursiv).

"Människan kan naturligtvis inte undslippa sitt förflutna, men hon är fri att ge det förflutna en mening i samklang med det sätt på vilket hon väljer att projicera sig på framtiden. Det är framtiden som ger det förflutna en mening", för människans överskridande av sig själv "sker alltid i en prospektiv form" (sid 122).

— Ja, säkert är det som Lars Sjöstrand i det av mig kursiverade citatet säger, att under de omedvetna konflikterna och den neurotiska ångest dessa ger upphov till återfinner vi den existentiella ångesten, "grundtillståndet". Fördedd med insiktens nyckel till sitt neurotiska fångelse står individen inför valet att använda den eller att förlägga den. Är han helt otränad i att hantera sin existentiella ångest, så säger han kanske på psykoikers vis: "Nyckel, förnäga att handskas med "grundtillståndet", så förmedlar han på ett eller annat sätt, att detta må vara en nyckel, men att den i alla fall inte passar hans lås. Först när han arbetat sig igenom den depressiva positionen, blir han tacksam för denna nyckel och mån om att snarast göra bruk av densamma till fromma för sig själv och andra, givaren till heder och glädje.

Ordlista

Jagsynton – med självbild och Jagideal harmonierande

jagdyston – med självbild och Jagideal konfliktterande; "jagfrämmande"

hermeneutisk – avseende konsten att tolka (en text)

adultomorf – avseende omskrivning i vuxentermer

basion – en ömsesidig, omedveten och tyst överenskom-melse mellan analytiker och patient att s a s tala tyst om något; ett interaktionellt försvarsverk och dito motstånd

traumatisk frustration – brist på behovstillfredsställelse av en grad som överskrider gränsen för vad individens psykiska apparat förmår integrera

patogenes – (med) sjukdomsutveckling; (här i överförd be-märkelse) utvecklingen eller grundläggandet av ett psy-kiskt lidande

predisposition – mottaglighet, anlag, benägenhet

epistemologisk – kunskapssteoretisk

empirisk vetenskap – vetenskap grundad på erfarenhet och direkt iakttagelse

fenomenologi – (bokstavligen) läran om fenomenen eller företeelserna; filosofisk riktning som utifrån det konkret givna fenomenet söker idén eller väsendet som framträder i detsamma ("väsensskådande")

kalvinistisk – påminnande om det ytterst stränga (t o m dödsstraff) lag- och straffänkande som är betecknande för Calvins teologiska system och den reformerta kyrkan

augustinisk – påminnande om Augustinus, den mest fa-sansfulle av kyrkofäderna

persekutorisk – (anglocism) avseende förföljelse

Referenser och litteraturförslag (*)

*Bibring, E (1951). *The Mechanism of Depression*. I *Affective Disorders*. Ed P Greenacre. New York: Int Univ Press, 1953, 13-48.

*Bond, A H (1981). *The Masochist is the Leader*. *J Am Acad Psychoanal*, 9:3, 375-389.

Boss, M (1963). *Psychoanalysis and Daseinsanalysis*. New York/London: Basic Books.

336

Chessick, R D (1984). Sartre and Freud. *Am J Psychotherapy* 38:2, 229-238.

Crabtree, C (1971). *Borderlinpersonligheten – översikt och synpunkter*. Sifhus monografiserie nr 2. Stockholm: Svenska föreningen för psykisk hälsovård.

– (1985). Vägen till terapeutisk allians – konfrontationens roll vid psykoterapi med borderlinepatienter. *NPT* 39:4, 279-291.

Davidson, C (1984). *Psykoanalytisk terapi*. Teknik i förändring. Stockholm: Al-gedman, H K (1984). Actual Neurosis and Psychoneurosis. *Int J Psycho-Anal* 65, 191-202.

Langs, R (1978). *The Listening Process*. New York: Jason Aronson.

– (1982). *The Therapeutic Conspiracy*. Sv svers Claes Davidsson: *Den psykotera-peutiska sammansvärjningen*. Stockholm: W&W 1985.

– (1986). *Personlig kommunikation*.

Jacobsen, E (1965). *Psychoneuroser*. Köpenhamn: Munksgaard.

*Klein, M (1957). Envy and Gratitude. I *Gratitude and other Works 1946-1963*. London: Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, 1975.

McDougal, J (1978). *The Anti-Analysis in Analysis*. I *Plea for a Measure of Abnormality*, sid 213-246. New York: Int Univ Press, 1980.

*Menaker, E (1953). *Masochism – A Defence Reaction of the Ego*. I Menaker, E Ph. D. Ed L Lerner. *New York/London: Human Sciences Press*, sid 52-67.

– (1969). Will and the Problem of Masochism. *Human Sciences Press*, sid 52-67.

– (1973). *The Issues of Symbiosis and Ego-Autonomy in the Treatment of Masoch-ism*. I *Menaker, E (1979)*, sid 84-98.

Rapaport, D (1951). *Consciousness: A Psychopathological and Psychodynamic View*. I *Problems of Consciousness*, red: Harold Abramson. New York: Josiah Macy, Jr Foundation, 1951, sid 18-57.

*– (1959). *Toward a Theory of Thinking*. I *Organization and Pathology of Thought*, red: David Rapaport. New York: Columbia Univ Press, 1959, sid 687-730.

*Reich, W (1933). *Charakteranalyse*. Technik und Grundlagen für Studierende und Praktizierende Analytiker. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.

*Sjöstrand, L (1982). *Existentiell ångest*. *Psykisk Hälsa* 1982:2, 110-128.

Weisman, A D (1965). *The Existential Core of Psychoanalysis*. *Reality Sense and Responsibility*. Boston: Little, Brown.

22

337